

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

16/2 - Aralık 2023 - E-ISSN-2148-9289

**ANNELERİN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ: DİYARBAKIR ANNELERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers

NİSA NUR ARDUÇ

Mezun Yüksek Lisans Öğrencisi., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Master's degree., Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
nisanurarduc.33@gmail.com
Orcid: 0009-0006-8080-2282

AYŞEM SEZER ŞANLI

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
asezer@erzincan.edu.tr
Orcid: 0000-0002-9954-4811

Atf/©: Arduç, Nisa Nur; Sezer Şanlı, Ayşem (2023). Annelerin Sivil İtaatsizlik Eylemleri: Diyarbakır Anneleri Üzerine Bir İnceleme, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 2, ss. 245-260

Citation/©: Arduç, Nisa Nur; Sezer Şanlı, Ayşem (2023). Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 2, pp. 245-260

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma/Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *28.03.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *31.12.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *245-260*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1272741*

Notlar/Notes

Bu çalışma, “1990’lı Yıllardan Günümüze Türkiye’de Sivil İtaatsizlik ve Örnek Olaylar” başlıklı tezden üretilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ANNELERİN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ: DİYARBAKIR ANNELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Civil Disobedience Actions of Mothers: A Review on Diyarbakir Mothers

NİSA NUR ARDUÇ - AYŞEM SEZER ŞANLI

Öz:

Bu makale, sivil itaatsizlikten yola çıkarak kadınların annelik kimliği üstünden inşa ettikleri aktivizmlerine örnek olan Diyarbakır Anneleri hareketini ele almaktadır. Diyarbakır Anneleri, 3 Eylül 2019 tarihinde bir anne kafilesinin Diyarbakır HDP İl Başkanlığı binasının önünde oturma eylemi başlatmasıyla doğmuştur. Protestoların ilk halkasını 22 Ağustos 2019 gününde başlatılan oturma eylemi oluşturmaktadır. Hareket, çocukları terör örgütü PKK tarafından kaçırılan ailelerin, ekseriyetle Kürt annelerin ortaya koyduğu iradenin ürünüdür. Bu hareket, bireysel bir acının toplumsal bir protesto eylemine dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir. İkinci olarak çalışma, kadının özel alandan kamusal alana taşınan politikleşme sürecini değerlendirmektedir. 1990 yılı ve sonrasında Güneydoğu illerinde yaşanan gelişmeler kadınların siyasallaşma süreçlerini tetiklemiştir. Bu siyasallaşma hareketleri içerisinde; Barış Anneleri, Cumartesi Anneleri, Diyarbakır Anneleri sıralanabilmektedir. Bu bakımdan çalışma, Türkiye’de gelişen üç farklı örneklemeden hareket etmekte, Diyarbakır Anneleri örneğinin neden sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmesi gerektiğini öncülü olan iki annelik aktivizmi ile mukayeseli olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan çalışma literatürü detaylı ele alarak ikincil veri analizine dayanmaktadır. Sonuç olarak, Diyarbakır Anneleri hareketinin, iktidardan da gördüğü destekle annelik aktivizmleri içerisinde önemli bir konum edindiği bulgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Anneleri, Sivil İtaatsizlik, Oturma Eylemi.

Abstract:

This article deals with Diyarbakir Mothers movement, which sets a precedent for the activism of women based on the identity of motherhood, based on civil disobedience. Diyarbakir Mothers were born on September 3, 2019, when a mother's group started a sitting protest in front of the Diyarbakir HDP Provincial President building. The first ring of protests was the sit-in on August 22, 2019. This protest is a product of the will of families, especially Kurdish mothers whose children were kidnapped by the terrorist organization PKK. The movement refers to the necessity of evaluating the politicization process of women, which overflows from the private sphere and flows into the public sphere. Developments in the Southeast provinces in 1990 and later affected women and triggered the processes of politicization. Within these politicization movements; Peace Mothers, Saturday Mothers, Diyarbakir Mothers can be listed. In this respect, the study draws on three different examples developed in Turkey and evaluates why the example of Diyarbakir Mothers should be considered as civil disobedience in comparison with its two predecessors, motherhood activism. In this respect, the study is based on secondary data analysis by examining the literature in detail. As a result, it is found that the Diyarbakir Mothers movement has gained an important position within motherhood activism with the support it receives from the government.

Keywords: Diyarbakir Mothers, Civil Disobedience, Sit-in.

1. GİRİŞ

Türkçeye Fransızcadan geçen “sivil” sözcüğü, askeri veya askerliğe ait olmayan anlamına gelmektedir. Sözcüğün kökenine inildiğinde medeni ve medeniyet kavramlarına karşılık geldiği ifade edilmektedir. Sivil sözcüğü yurttaşlık bilincine sahip olma, toplumsal ve politik mesuliyet yüklenme, resmi kurumlardan bağımsız bir irade ortaya koyabilme gibi kavram öbekleriyle ilişkilendirilebilmektedir. “İtaat” kelimesi ise buyruklara uyma, boyun eğme, bir talebi yerine getirme anlamlarına gelmektedir (Candan ve Bilgin, 2011: 59). İki kelimenin birleşiminden oluşan “sivil itaatsizlik”, keyfi kanunların ya da aksayan yönetimin yanlışlarını ortaya çıkaran, barışçıl, şiddeti reddeden, vicdana dayalı pratikler bütünüdür. Başkaldırı hareketi olarak somutlaşan aktif direnme ile barışçıl yöntemleri kullanan pasif direnme arasında yer alan bir davranış biçimidir (Arendt, 2021: 103).

Sivil itaatsizlik eylemleri, Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllarda görünürlük kazanmıştır (Demirel ve Erdoğan, 2017: 141). Bu çalışma, bu dönemde başlayıp günümüze uzana üç önemli sivil itaatsizlik eylemine odaklanmakta, bu bakımdan öne çıkan annelik aktivizmlerini ele almaktadır. Çalışmanın amacı, sivil itaatsizliğin kavramsal ve kuramsal çerçevesini çizerek, sivil itaatsizlik eylemleri arasına annelik aktivizmleri olarak yerleşen Diyarbakır Anneleri hareketine odaklanmak ve bu hareketin kendinden önceki yıllarda icra edilen Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri eylemleri ile ilişkisi içerisinde önemini ortaya koymaktır. Çalışma, bu itibarla kadınların özel alandan kamusal alana çıkarak politize oluş sürecini, siyasi özneye evrilmesini ele almakta; annelik kimliği üstünden gerçekleştirilen, bireysel bir acının toplumsal bir eyleme dönüşümünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu amaçla iki temel bölümde yapılandırılmaktadır. Birinci bölümde, kuramsal olarak sivil itaatsizliğe ilişkin temel tanım ve yaklaşımlar ele alınmaktadır. İkinci bölüm ise üç ana başlık altında yapılandırılmakta, bu alt başlıklarda kronolojik sıraya uygun olarak Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri eylemleri sivil itaatsizlik bağlamında değerlendirilmektedir.

Çalışmada annelik aktivizmi olarak nitelenebilecek üç farklı örneklem literatür taraması ile incelenmiş, doküman analizi yöntemi kullanılarak bu konuda öne çıkan kitap ve makaleler taranmıştır. Bu açıdan çalışma ikincil veri analizine dayanmakta; çalışmanın merkezi konusunu ise Diyarbakır Anneleri’nin eylemi oluşturmaktadır. Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri’nin eylemleri 90’lı yıllarda başlayıp 2000’li yıllar ve sonrasında da sürdürülmekle birlikte, en güncel örnek olan Diyarbakır Anneleri’nin eylemleri yakın tarihin en önemli anne aktivizmi olarak önemini korumaktadır. Bir diğer yönüyle, mevcut iktidardan destek gören bir eylem olması nedeniyle, Türkiye’de örgütlenen itaatsizlik eylemleri açısından özgün bir örnek oluşturmaktadır. Üç örnekten ilk ikisi, eylem repertuarı açısından Diyarbakır Anneleri’nin aktivizminin öncülü olarak değerlendirilmekte; çalışmanın esas odak noktasını Diyarbakır Anneleri oluşturmaktadır.

2. SİVİL İTAATSİZLİK: DÜŞÜNÜRLER, TANIMLAR VE YAKLAŞIMLAR

Sivil itaatsizlik, protestocunun tüm hukuki yolların tüketildiğine dair inanç beslediği anda kalkıştığı zorunluluk eylemi, ortak adalet anlayışına yapılan bir davettir. Eylemciler mevcut hükümeti protesto etmekte; ancak bunu barışçıl bir dille yapmaktadırlar. Hükümetler genellikle yöntem ve üslubunu şiddete göre tayin ettiği için, barışçıl pratiklerle karşı karşıya geldiklerinde bocalamaktadırlar. Barışçıl direniş ortaya koyan eylemciler, bu tutumu sergilemek hususunda kararlılık gösterebilir ve kamu vicdanda kıpırtı meydana getirebilirlerse muvaffak olabileceklerdir. Devlet baskı aygıtlarını kullansa da, eylemciler nezaket sınırlarını aşan söylem ve yaklaşımlardan uzak durmalıdır. Bu tutum sivil itaatsizliğin temel prensipleriyle uyumsuzdur. Sivil itaatsizlik, ötekini örselemeyi, birbirinden yonttukça inşa edilecek bir birliği değil, tüm farklılıkları kucaklayan bir yapıyı karşılamaktadır (Coşar, 2021: 29). Sivil itaatsizliğe kayma sebebi siyasal çoğunluğa yapılan çağrılarının başarısızlıkla neticelenmesi ve kanuni kanallarda tıkanma gerçekleşmesidir. Sivil itaatsizliği haklı kılan şey, toplumun adalet anlayışına seslenen bir edim olmasıdır (Rawls, 2021: 66-67).

Sivil itaatsizliği yazına kazandıran teorisyenler Henri David Thoreau, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King olarak kabul edilmektedir. Thoreau, sivil itaatsizlik kavramını ilk kullanan kişi olma özelliği taşımaktadır. Thoreau, ülkesi ABD’de hükümetin kölelik politikasını eleştirmiş, yerli Amerikalıların maruz kaldığı muameleleri Meksika ile savaş hazırlığında bulunulmasını da göz önünde

bulundurarak vicdanının bunu reddettiğini ifade ederek bir yurttaş olarak vergisini ödememiştir. Bu tavrının ona dönütü hapis cezasına çarptırılması olmuştur (Meçin, 2022: 1272). Hükümetin lağvedilmesinden yana bir tavır sergilemekten ziyade fayda sağlayabilecek bir hükümetin varlığından söz etmektedir. Buna göre hükümet tasfiye edilmemeli, iyileştirilmelidir. Ancak bu şekilde bireylerin saygısı kazanılabilmektedir. Saygının kazanılması da vicdanlı bir devlet yönetimi ile mümkündür. Devletin kurum ve kuruluşları vicdanlı kişilerden oluşursa adil bir düzenin kapıları aralanabilecektir (Thoreau, 2013: 8-10). Thoreau'nun sergilediği bu tutum ülkesi ABD başta olmak üzere çok geniş bir coğrafyada yankı uyandırmıştır. Thoreau'nun düşünceleri kavramın popüleritesini arttıran King ve Gandhi'yi de tesiri altına almıştır (Meçin, 2022: 1272).

Gandhi, Güney Afrika'da Hint yurttaşların maruz kaldığı ırk ayrımcılığına tanıklık edince, ömrü boyunca sürecektir mücadelenin tohumları ekilmiştir. Gandhi, fiziksel güç kullanmayı ve şiddet dilini dışlayarak pasif direniş pratiklerini uygulamaya koymasıyla bilinmektedir. Gandhi'nin "Satyagraha" ismini verdiği barışçıl felsefesi dünya çapında bir üne kavuşmuştur. Gerçekleştirdiği "Tuz Yürüyüşü" ise, sivil itaatsizlik kapsamında ses getiren bir eylemdir. Eylem 24 gün sürmüş, binlerce insan aynı anda tuz buharlaştırarak hükümetin koyduğu tuz vergisi kapsamındaki yasağı ihlal etmiştir (Ökçesiz, 2011: 45-47).

King ise, Amerika'da bir siyahi olarak yaşamının zorluğuna atfen geliştirdiği doğrudan eylem hareketiyle, dünya çapında tanınırlık kazanmıştır. Ezilen ve haksızlığa uğrayan çoğunluğun; yani siyahilerin ebediyen bu konumda olmayacağını, içlerinde özgürlük talebinin gelişeceğini gerçekleştirdiği protesto eylemleriyle ortaya koymuştur. King, Siyahî milliyetçileri de eleştirerek iki grubun arasında bir yere yerleşmiştir. Şiddetten yoksun bir protesto ve sevginin doğru yol olduğuna inanarak yürüyüşler tertip etmiş, özgürlük hakkına kavuşabilmek için mücadele etmiştir (King, 2021: 219).

Literatürde sivil itaatsizliğe ilişkin tanımlara bakıldığında John Rawls, Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın tanımları öne çıkmaktadır. John Rawls (2021: 60), sivil itaatsizliği şu şekilde tanımlamaktadır: "*Sivil itaatsizlik yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylemdir.*"

Hannah Arendt (2021: 103) ise, sivil itaatsizliği şöyle ifade eder:

"Sivil itaatsizlik anlamlı sayıda yurttaşın ya geleneksel değişiklik yollarının tıkandığına yani itirazlarının artık dinlenip incelenmediğine ya da tersine, birtakım değişiklikleri gündemine alan hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi bir biçimde kuşkulu olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar."

Jürgen Habermas'a göre (2021: 135) ise, "*Sivil itaatsizlik, yalnızca kişisel inanç ya da çıkarlara dayandırılmayacak, ahlaki olarak gerekçelendirilen bir protesto eylemidir; ikinci olarak, sivil itaatsizlik, kural olarak önceden ilan edilen ve polis devamını kestirebileceği, aleni bir edimdir.*"

Türkçe literatüre bakıldığında, sivil itaatsizlik tanımları içerisinde yaygın kabul gören tanımlardan biri Hayrettin Ökçesiz'e aittir. Ökçesiz'e göre (2011: 151) sivil itaatsizlik, "*hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen barışçıl bir protesto edimidir.*" Yakup Coşar'ın (2021: 10) sivil itaatsizliğe ilişkin değerlendirmesi ise şu şekildedir:

"Şu ya da bu şekilde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir."

Sivil itaatsizlik pratikleriyle amaçlanan, eylemler kanalıyla kamusal alanda görünür olabilmektir. Eylemci, itaatsiz eylemini hükümete sesini duyurabilmek noktasında araç olarak kullanmaktadır. Eylemci kamuoyunun adalet anlayışına hitap etmekte, toplumsal dokuyu dönüştürmeye çalışmaktadır. Eylemci, eylemin meşru olduğu hususunda kamuoyunu ikna etmeye çalışarak, toplumsal hareketler zincirinin halkası olmaya çabalamaktadır (Candan ve Bilgin, 2011: 68-69).

Sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilebilecek bir eylemin birtakım unsurları barındırması gerekmektedir. Bu unsurlardan ilki kanuna aykırılıktır. Sivil itaatsizlik, haksız bir uygulamaya karşı kanuni yolların tüketilmesi sonucunda başvurulmuş bir edimdir. Sivil itaatsiz, hukuk sisteminin temel dinamiklerinin karşısında durmamaktadır. Toplumsal sözleşmenin ihlalinden doğan tedirginliğini ortaya koymaktadır. Sivil itaatsizlik bu yönüyle kanundışı bir eylem olarak kabul edilmektedir. Mevcut bir yasayı ihlal etmesi nedeniyle ve fakat anayasal düzene sadakat ve bağlılık göstermesi nedeniyle meşru bir edim olarak kabul edilmektedir (Coşar, 2021:10).

Sivil itaatsizlik eylemlerinin bir diğer unsuru aleniliktir. Sivil itaatsizlik, kanundışı nitelik taşımasına rağmen kamuya açık icra edilen bir edimdir. Alenilikle ifade edilen, eylemcilerin kendilerini sakınmamalarını değil, eylemin kamuoyu tarafından kavranabilmesini ifade etmektedir. Alenilik unsuruna yönelik kısıtlamalar mevcuttur. Eylemin başından sonuna kadar aleni olması eylemin başarısına olumsuz etkide bulunabilmektedir. Eylemin başarısını riske atmamak amacıyla eylemin başlangıcında gizli tutulması ve fakat sonrasında kamuoyuna ilan edilmesi gereğini ortaya koyan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Coşar, 2021: 11).

Hesaplanabilirlik, itaatsizlik eylemlerinin bir diğer önemli unsurudur. Hesaplanabilirlik, eylemin kendi içinde tutarlılık arz edebilmesi için eylemin başlangıç seyir ve bitişinin aynı doğrultuda ilerlemesini ifade etmektedir (Anbarlı, 2006: 77). Eylem biçimi oturma eylemi olarak tayin edilmişse, oturma eylemi ile sonlandırılmalı, süreç farklı bir eylemle sürdürülmemelidir. Bu unsur, eylemin ikna ediciliğini ve eylemcinin içtenliğini ortaya koymaktadır (Uran, 2003: 18).

Eylemden doğan hukuki yaptırımı yüklenme sivil itaatsizliğin tamamlayıcı unsurlarından biridir (Anbarlı, 2006: 86-87). Bu unsur, eylemcinin niyetini göstermekte ve eyleme inandırıcılık kazandırmaktadır. Birey, bu şekilde cezai yaptırımı rıza göstererek sistemin karşısında durmadığını da gözler önüne sermektedir (Saner, 2021: 182-183). Sivil itaatsizlik eylemleri, kamuoyunun gözü önünde gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, eylem sonucunda doğan hukuki sorumluluktan kaçınmak, sivil itaatsizliğin temel prensipleriyle uyuşmamakta; eylemle verilmek istenen mesajın yerine ulaşmasının da önüne geçmektedir (Tokgöz, 2019: 23).

Sivil itaatsizliği kamuoyuna yapılan bir sesleniş; bir diğer ifadeyle ortak adalet anlayışına bir çağrı olarak okumak doğrudur. Bu sesleniş, kaynağını kamusal bir adalet anlayışının mevcudiyetinden almaktadır. Ortak adalet anlayışının temel prensiplerinin sürekli ve istemli ihlali, eşit özgürlükler prensibini zedeleyerek ayaklanmalara neden olabilmektedir. Sivil itaatsizlik bu yanı ile sorgulamayı teşvik ederek sistemdeki aksaklık ve yanlışlıklar için bir uyarı niyeti taşımaktadır (Coşar, 2021:13).

Sivil itaatsizliğin aslı niteliklerinden biri de şiddetten yoksunluktur. Sivil itaatsizlik eylemi şiddetsiz pratiklerle gerçekleşmektedir (Anbarlı, 2006: 79). Sivil itaatsizliğin özünde nefreti perçinlemek değil, nefreti tasfiye etmek yatmaktadır. Sivil itaatsizliğin temel dinamikleri ikna etmek üzerine kurulmuştur. Şiddet kullanımı, sivil itaatsizliğin ruhuyla örtüşmemekte, amaçları ile ters düşmektedir (Coşar, 2021:12). Sivil itaatsiz, eylemini gerçekleştirirken hiç kimsenin psikolojik ve fiziksel sağlığına zarar vermemeyi öncelemektedir (Anbarlı, 2006: 72). Barışçıl pratikler kullanması, şiddetten yoksun olması bu eylemlerin temel özelliklerindedir (Arendt, 2021:105). Sivil itaatsizlik eylemleri şiddeti dışlayan eylem biçimleri kullanırlar. Daha fazla insanı eylemin içine çekebilmek için özellikle barışçıl eylem formlarına yönelen bu protestolarda oturma eylemi, insan zinciri eylemi, işgal, uzun mesafeler arası yürüyüş, yol kapama gibi repertuarlar tercih edilmektedir (Habermas, 2021: 132).

Sivil itaatsizlik eylemcisi sonuç olarak anayasal düzenin ilkelerini kabul etmektedir. Yurttaş sivil itaatsizliği, anayasaya bağlı kalmak kaydıyla, haksız uygulamalarla baş etme aracı olarak tercih etmektedir. Sivil itaatsizliğin meşruluğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu eylemlerin meşruluğu iki düzlemde tartışmaya açılmaktadır. Teorisyenlerin bir kısmı sivil itaatsiz barışçıl pratikleri kullanması, kamu yararını gözetmesi, hukuk devletinin temel değerlerine sadakat göstermesini gerekçe göstererek eylemleri meşru kabul etmektedir (Ökçesiz, 2011:187). Teorisyenlerin diğer kısmı ise kanuna aykırı bir edimin meşru kabul edilemeyeceği kanaatindedir. Sivil itaatsizliğin kanunilik ile meşruluk arasında asılı kaldığı kanaatini taşıyan teorisyenler de mevcuttur (Ökçesiz, 2011:159). İnsan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi neticesinde kanuni tüm yollara başvurmak ve o yolların tüketilmesi koşuluyla anayasal düzeni riske sokmadan yapılan bu eylemlerin meşru kabul edilmesi yine de baskın bir görüştür.

Bu eylemlerin meşruluğu pozitif hukuk kapsamında değil doğal hukuk zemininde kabul görmektedir (Gönen, 2011: 23).

3. TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZ ANNELİK AKTİVİZMLERİ

Türkiye'de sokakta siyasetin etkin olduğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda, toplumsal hareketlerin temel aktörleri olarak işçiler ve öğrencilerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Anneler, ev kadınları, köylüler gibi siyaseten kendinden menkul bir değeri olmadığı kabul edilen ve geleneksel siyaset anlayışında siyasal özneler olarak görülmeyen bireylerin politize oluşu ise 1990'lı yıllara denk gelmektedir (Sezer Şanlı, 2022: 93). Bu dönem, daha önce siyasal hayatta görünür olmamış pek çok yurttaşın hızla politikleştiği bir periyod olarak öne çıkmakta, farklı anne gruplarının inşa ettiği protesto eylemleri ise bu dönemin en önemli aktivizmleri olarak ağırlık kazanmaktadır. Bu bölümde, annelerin sivil itaatsiz eylem biçimlerini kullanarak inşa ettikleri üç önemli ve uzun soluklu protesto olan Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri ve Diyarbakır Anneleri örnekleri ele alınacaktır.

Türkiye örneklerine geçmeden önce çalışmada, anneliğin toplumsal cinsiyet bağlamında babalıktan farklı olarak inşa edilen sosyal konumu üzerinde durmakta fayda var. Anneliğin sosyal bir inşa olduğunu, toplumsal anlamda annelerden beklenen bir makbul annelik biçimi olduğunu dile getiren ve bu durumu annelik ideolojisi olarak formüle eden E. N. Glenn (Akt. Kazak, 2009: 20), bu ideolojinin gelişmelerini şu şekilde ifade eder:

“Anneler, bir taraftan yaşam veren, kendini feda eden, affedici olarak romantize edilir; diğer taraftan, boğucu, karmaşık, yıkıcı gibi niteliklerle de her türlü kötülüklerin sorumlusu olarak gösterilirler. Benzer bir biçimde hem çocuklarının kaderini dolayısıyla toplumun geleceğini ellerinde tutan güçlü olarak; hem de doğa kanunlarına, içgüdülerine ve sosyal güçlere bağımlı olan güçsüz, zavallı olarak betimlenirler.”

Bu bağlamdan yola çıkıldığında, iktidarlar, sistemin onaylamadığı eylem ve etkinliklerde bulunan çocuklarına sahip çıkan anneleri *sözde anneler*, onay gören davranışlara mensup çocuklar yetiştiren anneleri de *makbul anneler* olarak imlerler. Örneklem üzerinden değerlendirildiğinde, son derece benzer şiddetsiz eylem biçimlerinden yola çıkan üç örnekten ilk ikisi makbul olmayan bir annelik üzerinden değerlendirilmekte; Diyarbakır Anneleri örneği ise makbul annelik olarak kodlanarak mevcut iktidar tarafından onaylanmaktadır. Bu bakımdan, Glenn'in kategorizasyonu üç örneklem arasındaki farklı noktaları ortaya koymada işlevseldir.

3.1. Cumartesi Anneleri

Türkiye'nin siyasal hayatında 1970'li yıllarda toplumsal kıyıdanmalar ve siyasal istikrarsızlıklar yaşanmıştır. İleriki yıllarda da sağ ve sol cenah arasındaki gerginlik yerini silahlı çatışmalara bırakmış; üniversite kampüslerindeki hareketlilik gündelik yaşamın her alanını kuşatmıştır. Farklı görüşler arasındaki bireysel ve kolektif şiddetin doruğa çıktığı bu dönemin sonunda 12 Eylül Askeri Darbesi yapılmıştır. 1980 darbesi ve 1990'lı yıllara uzanan süreçte, birçok insan hakkı ihlali gerçekleştirilmiş, işkence ve kayıp vakaları iddiaları sık dile getirilmiştir. Türkiye “gözaltında kaybetme” ile askeri yönetim döneminde tanışmış, kayıp iddiaları 1990'lı yıllarda belirgin bir artış göstermiştir (Genç Yılmaz, 2014: 57). Bu kayıplardan biri olan Hasan Ocak'ın cansız bedeninin, ailesinin aylarca aramasına ve yetkililerin bilgimiz yok demesine rağmen 7 Mayıs 1995 gününde Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunması kayıp iddialarında kritik eşik olmuştur. Rıdvan Karakoç'un da cenazesinin benzer şekilde bulunması sivil itaatsiz tarzda yapılan Cumartesi Anneleri eylemlerini başlatmıştır. Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç görülen ilk kayıp vakaları olmasa da delillerin açık oluşu, dönemin hükümetinin sessizliği ve kayıp vakalarındaki gözle görülür artış durumunun sistematikleştiğini ortaya çıkarmaktadır. Cumartesi Anneleri kayıp annelerinin kaybetme edimine verdiği reaksiyonun ürünüdür (Sezer Şanlı, 2018: 167-168). Kayıp vakaları, yakınlarında korku, endişe ve çaresizliğe neden olan travmalardır. Kayıpların cenazelerinin bulunmayışı yas sürecinin bitmemesine neden olmakta, kayıp yakınlarına da sonu gelmeyen bir sorumluluk yüklemektedir (Demir, 2020: 2). Ölüm ve sonrası yas sürecini olağan şekilde yaşayamayışları, kaybettiklerinin yaşadığına dair olan umutlarını da diri tutmaktadır (Alpkaya, 1995: 54). Cumartesi Anneleri'nin gerçekleştirdikleri eylemlerle esas hedefledikleri, yakınlarının akıbetleri hakkında bilgi edinmektir. Anneleri bir araya getiren temel irade, kayıplarına ölü ya da sağ

olarak kavuşmaktır. Eğer ölü ise, her cenaze sahibi gibi ölüm ritüellerini gerçekleştirmek ve vedalaşmaktır (Sezer Şanlı, 2020: 49-50).

Cumartesi Anneleri hareketi, bu şartlar altında bir araya gelen kayıp ailelerinin başlattığı, eylemcilerin zaman, zemin ve konjonktür değişikliklerinden etkilenmeksizin sürdürme niyeti gösterdiği bir insan hakları eylemidir. Eylemler 27 Mayıs 1995 günü İstanbul Galatasaray Meydanı'nda oturma eylemi şeklinde başlamıştır. Her cumartesi günü öğlen 12.00'da başlayan protestolarda beyaz tülbentli anneler kayıplarının öyküsünü okumakta, akabinde yapılan basın açıklaması ile eylemler son bulmaktadır (Sezer Şanlı, 2020: 44-45). Eyleme yalnızca kayıpların anneleri değil, eşleri, kız kardeşleri ve çocukları da iştirak etmektedir. Bunların yanı sıra kendisini insan hakları savunucusu olarak tanımlayan farklı meslek gruplarından birçok yurttaş eyleme katılım sağlamaktadır. Eyleme katılanlar ekseriyetle kadınlardır. Eylemin uzun soluklu olmasının önemli sebeplerinden biri budur.

Eylemlere katılan kayıp yakınları olan Cumartesi Anneleri'nin başlarına aldıkları beyaz tülbent/ eşarplar, kayıp çocuklarına ait siyah beyaz fotoğraflar, belirlenmiş bir zaman aralığı ve eylem mekânında protestolarını icra ediyor oluşları anneleri birleştiren ortak noktalardır. Cumartesi Anneleri kamusal alanda fark edilir olabilmeyi başarmışlardır. Anneler ortak bir eylem mekânı, eylem biçimi ve kıyafet belirlemişlerdir. Ayırt edici nitelik taşıyan simgeler oluşturmuşlardır. Bu simgeler eylemin görünür olabilmesi ve sürdürülebilirliğinde mihenk taşı olmuştur (Genç Yılmaz, 2014: 57-59). Cumartesi Anneleri'nin eylem mekânı olarak seçtiği yer İstiklal Caddesi'ndeki Galatasaray Lisesi'nin önüdür. Bu yerleşme rastgele gerçekleşmemiştir. Mekân kozmopolitliği, kalabalıklığı nedeniyle tercih edilmiştir. İstiklal Caddesi, Avrupa yakasının en mühim toplanma alanlarından biridir. Eylemin daha geniş bir kitleye hitap edebilmesi, caddenin gün içinde ağırladığı insan sayısının çokluğu, yerleşmek için geçerli sebepler arasındadır (Demir, 2020: 113). İstanbullu yurttaşlar için bir randevu yeri niteliği taşıyan saha bir protesto mekânı haline gelmiştir. Cumartesi Anneleri bu kamusal alanda her cumartesi oturma eylemi yaparak protesto eylemlerini gerçekleştirmektedirler (Akaslan, 2006: 22).

Toplumsal yaşamda annelik kıymet ve kutsiyet atfedilen bir mertebedir (Kalafat, 2021: 898). Annenin görev tanımında yer alan pratiklerin Cumartesi Anneleri'nin protestolarında görülmesi, harekete işlerlik kazandırmaktadır. Bunun sebebi annenin evladına yaşam boyu duyduğu sorumluluk hissidir. Aslında eylemlerde yalnızca anneler değil, kayıp yakını eşler, çocuklar, kardeşler de bulunmaktadır. Ancak, anneler eylemlerin ilk yıllarında yoğun olarak basında "evladını arayan anne" figürüyle lanse edilmiş, eylemler haber dilinde "Cumartesi Anneleri" adlandırması ile aktarılmıştır (Sezer Şanlı, 2020: 46). Anneler bu süreçte kayıp çocuklarının politikleşme sürecine dâhil olmuş hatta bu süreci devralmışlardır (Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 83).

Cumartesi Anneleri barışçıl bir direniş sergilemesi ile sivil itaatsizliğin en önemli örnekleri arasına yerleşmeyi başarmıştır (Genç Yılmaz, 2014: 57-58). Cumartesi Anneleri'ni harekete geçiren motivasyon, haksızlıkla karşı karşıya bırakılmaları ve kanun korumasının dışına itilmiş olmalarıdır (Alpkaya, 1995: 33). Yurttaşlık kavramının içini dolduran bu eylem, sessiz ama vakur bir duruş ortaya koymak anlamında önemlidir. Aktif yurttaşlığı yöntem ve üsluplarıyla açmış, kavrama yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Ataerkil anlayışın baskın olduğu bir toplumda ekseriyetle kadınlardan oluşan bir grubun bu kadar uzun soluklu bir eylemi gerçekleştirmesi hareketin kazanımlarından biridir. Anadili Kürtçe olan ve kendini ifade etmede güçlük yaşayan, çoğunluğu okuryazar olmayan kadınların ülke gündeminde işgal ettiği yer ve özel alanın edilgen varlıkları olarak görülen bu kadınların kamusal alanın belirleyicisi olması önemlidir (Aspar, 2021: 73). Annelerin kamusal alana taşınan bu mücadeleleri onları görünür kılmakla kalmamış, bu ısrarlı tutum yeni kaybetme vakalarının görülmesinin önüne geçmiştir (Demir, 2020: 123-124).

Kaybedilen yakınlarına kavuşmayı arzulayan Cumartesi Anneleri'nin eylemlerinin örgütlenme tipi, ortaya konuluş şekli ve hedefleri baz alındığında sivil itaatsizliğin tüm kriterlerini taşıdığı görülmektedir. Cumartesi Anneleri'nin sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilmesi, eylemler için resmi makamlardan izin alınmayışı ve eylemlerde slogan atılmaması sessiz kalma tercihidir. Annelerin protestolarının meşru bir edim olarak kabul edilmesi için siyasi gruplardan izole olduğu görülmektedir (Dağtaş ve Dağtaş, 2007: 81; Sezer Şanlı, 2020: 52). Cumartesi Anneleri'nin eylemlerinin sivil itaatsizlik olarak kabul edilmesinin temel nedenlerinden biri de eylemlerin barışçıl bir eylem biçimi olan oturma eylemi şeklinde düzenlenmesidir. Kanun dışı olmasına karşın protestoların

kamuoyuna açık gerçekleştirilmesi, şiddetten yoksun oluşu ve hedefin kayıpların bulunması, kayıpların akıbeti hakkında bilgi sahibi olabilme olarak açıklanması, protestocuların eylemden doğan hukuki sorumluluğu yüklenmesi sivil itaatsizlik olduğunu ortaya koyar niteliktedir (Anbarlı, 2006: 237-238). Bu hareket, Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerinin en uzun soluklu olanıdır. Eylemler 1999 yılına kadar kesintisiz sürmüştür; 13 Mart 1999 tarihinde güvenlik güçlerinin protestocular üzerinde baskıları arttırması, eylemcileri oturma eylemlerine ara vermek zorunda bırakmıştır. Eylemler 10 yıl süresince gerçekleştirilememiştir. 31 Ocak 2009 tarihinde eylemlere verilen ara son bulmuş, eylemler yeniden başlamıştır (Sezer Şanlı, 2018: 164). 25 Ağustos 2018 tarihine kadar aralıksız süren eylemler, bu tarihte Beyoğlu Kaymakamlığı tarafından yasaklanmış, uzunca bir süre eylemlerin yapılmasına izin verilmemiştir. 2020 senesinden itibaren eylemler küresel pandemi nedeni ile çevrimiçi olarak devam etmektedir (Cumhuriyet, 25.08.2018).

3.2. Barış Anneleri

20. yüzyıla kadar kamusal alan, erkek bireylerin hareket sahası olarak görülmekteydi. Toplumun kamusal alanları olarak bilinen; mahkeme, parlamento, siyasi parti, güvenlik güçleri, meslek odaları, prestijli iş alanları uzun bir müddet erkeklerin alanı olarak kullanılmıştır. Kadın temsil etmeye cesaret edemeyen edilgen bir varlık gibi sunulmuş, kamusal alanın dışına itilmiştir (Mill, 2016:137; Sumbas, 2015:107-108). Fedakâr olmak kadınıla özdeşleştirilmiş, ebeveynlerin yük paylaşımında ekseriyetle anneye rol biçilmiştir. Babaların ebeveynlik rolü pasifize edilmiştir. Yaşam boyu sürecek bir sorumluluk hissini yüklenenin kadın oluşu, annelik aktivizmlerinin anlamlandırılması açısından önemlidir (Karataş, 2020: 94-95). Kadınlar yeni bir sürecin inşasında rol almakta, günlük işlerden güçlükle sıyrılarak kendilerine bir alan açma gayesi taşımaktadır (Estes, 2021: 497). Kadınların siyasal alanda varlık göstermesi, annelik müessesesi dolayısıyla neslin yetiştiricisi olarak görülmesine atfen anlamlıdır (Sumbas, 2015: 114). Kadınların doğurma yetisi onlara kutsiyet atfedilmesinin temel nedenidir. Toplumsal hareketler özelinde tayin edici olarak bulunabilmesinin gizi buradan gelmektedir (Orhan, 2012: 127).

Kürt hareketi 1990’lı yıllarda irtifa kazanmıştır. Toplumsal hareketlerde teşkil ettiği yer açısından önemli bir fiğüre dönüşen Kürt kadını, Kürt annesi olarak anılır olmuştur (Çağlayan, 2007: 25). Bu süreçte, Kürt kadın profilinde değişim yaşamıştır. Kürt kadını içinde bulunduğu durumdan kurtarılmayı bekleyen aciz bir kadın değil, kendini ve halkını dönüştüren, etkin, özgürleşme alanı açan bir kadın portresi çizmektedir. Bu bakımdan, annelik literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Kürt kadınların aile bireylerinin hak ihlallerine uğrayışı ve şiddet olgusunun günlük yaşama sirayeti bu aktivizmleri doğurmuştur. Çarpıcı noktalardan biri de Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’ndeki illerin 12 Eylül’ün akabinde kayıp ve gözaltı vakalarının en yoğun görüldüğü yerler olmasıdır. 1990’lı yıllarda kayıp vakalarının düzeyi ve faili meçhul cinayetlerin artışı Kürt kadınlarını politiklestirmiş, Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri hareketlerini doğurmuştur (Tokdoğan, 2013: 41).

Kadın ile barış arasında kurulan bağ eski zamanlara dayanmaktadır. Kadın çoğunlukla hayatın koruyucusu olarak görülmekte, barış çağrıları da kadınlar üzerinden sürdürülmektedir. Kadının bir çocuk dünyaya getirmesi, tüm benliğiyle kendini ona vakfetmesi, kırılğan olduğu iddia edilen yapısı nedeniyle barışla örtüştürülmektedir. Nihayetinde barış yaşatmayı hedeflemekte, bu durum da “yaşam veren” annelikle ilişkilendirilmektedir. Bu hususta Sara Ruddick’in değerlendirmesi şu şekildedir:

“Kadın ve barış arasındaki geleneksel ve sembolik bağ temellerini annelik pratiğinden alır; ancak bu bağ, annelik pratiğinin dışında da askeri stratejiyle uyumsuz, şiddet içermeyen, kendine özgü bir düşünce halini almıştır. Annelerin şiddet kullanmadan uzlaşma yönünde ayırt edici ilgi ve yetenekleri vardır. Anneliğe özgü koruyucu sevgi askeri yıkımları onaylamaz” (Kazak, 2009: 27-28).

Barış Anneleri, bir grup Kürt annenin 1996 yılında bir araya gelmesi ile kurulmuştur. Ekseriyetle Kürt annelerin yer aldığı oluşum, ilk zamanlarında Kürtler ve Türkler arasında kalıcı bir barış olması, iki halkın evlatları arasında kan dökülmemesi istemini dile getirmiştir. Bunlara ek olarak, Kürt yurttaşların anadilde eğitim görmeleri ve sınır ötesi operasyonlar gibi farklı konulara da değinmişlerdir. Barış Anneleri’nden Müyesser Güneş, oluşumun içerisinde neden yer aldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Asker de polis de dağdakiler de hepsi bizim evladımız. Hiçbir anne ağlamasın diye gönüllü olarak barış çalışmalarına başladım. Benim iki oğlum da Kürt oldukları için dışlandı ve bunu

hazmedemeyip dağa çıktılar (...) İkisini de kaybettim. (...) Diğer oğlum da asker oldu. Bu çalışmayı hiçbir anne ağlamasın diye ve benim çocuklarımın kurtuluşu için yaptım'' (Kazak, 2009: 65).

Barış Anneleri uzlaşma dilini hâkim kılma hedefiyle bu yola çıkmıştır. Türkiye toplumsal ve siyasal hayatına sirayet eden, uzun yıllardır çözülemeyen bir sorunu çözebilmede, uzlaşma kültürünü egemen kılmanın önemine dikkat çekmişlerdir. Bu noktada Scheper Hughes'in uzlaşmanın değerine ithafen şu değerlendirmesi önemlidir:

"Anneliğe özgü düşünme biçimi, savaş, kargaşa ve politik travma dönemlerinde teslimiyeti, uzlaşmayı ve korkunç ölümlere rıza gösterilmesini sağlamak amacıyla teşvik edilebilir. Annelik pratikleri, bu zorlu, marjinal durumu gerçekten korumaya yardım edebilir. Çocukların vakitsiz ölümünün ve faydasız acıların anlamlı ve gerçek olduğunu kabullenmek için kullanılan anneliğe özgü düşünme biçiminin türü uzlaşmacıdır" (Kazak, 2009: 30).

Barış Anneleri hareketinin özünü, Kürt annelerinin Türk annelerini barışa davet etmesi oluşturmaktadır. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri'nden ilham almıştır. Anne olarak toplumsal hayatta yer aldıkları konuma işaret ederek, Cumartesi Anneleri aktivizmi gibi oturma eylemleri gerçekleştirmişlerdir (Orhan, 2009: 100). İki aktivizmde de beyaz tülbent takmanın sembolik değer taşıdığı aşikârdır. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri gibi beyaz tülbentleri ve ellerindeki çiçeklerle kamusal görünürlük kazanmıştır. Anneler barış isteminde bulunmuş, bunun için meclise dilekçe sunmuş, üst düzey yetkililerle görüşmeler yapabilmek için girişimler gerçekleştirmişlerdir (Orhan, 2012: 128).

Kürt kadınlarının geleneksel örtüsü olarak kabul edilen beyaz tülbent eylemlerde kullanılmıştır. Beyaz tülbentin Kürt adetlerinde yeri ayrıdır. Annelerden Müyesser Güneş beyaz tülbentin önemine ilişkin; bir annenin kavga sırasında tülbentini başından çıkarıp yere atarsa kavganın sonlanacağını dile getirmiştir. Annelerin barış sembolü olarak görülmesinde bu geleneğin payı büyüktür. Barış Anneleri'nin eylemci profili daha kolay belirlenebilmektedir. Grup, Kürt kimliğe sahip yoksul kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar, aşiret ilişkileri ve oldukça yoğun akrabalık bağlarının görüldüğü yerlerde yaşamlarını sürdürmekte; bu açıdan eylemler sürecinde zorluk yaşamaktadırlar. Bu ilişkilerin uzun vadede sükûnetle sürdürülebilmesinde kadınların rolü yadsınmamaktadır. Barış Anneleri bu sıkışıklıkta kalan kadınların iradesinin eseridir. Büyük şehirlere giderek eylemler gerçekleştiren anneler yaşam alanlarından ayrılarak birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardır. Barınma ihtiyacı, ekonomik güçlük, anadillerinin Kürtçe olmasının sağladığı dezavantaj onları yıpratır da protesto eylemlerini sürdürmüşlerdir. Siyasete elverişli bir bölgeye doğmuş olmaları da onları avantajlı kılmıştır (Tokdoğan, 2013: 41).

Cumartesi Anneleri'ni referans alan hareket, onun gördüğü toplumsal desteği görememiştir. Aktivizmin üstüne kurulduğu annelik kimliği, kutsallığın ifadesi olarak görülse de bunun sağladığı imtiyazdan yeteri kadar yararlanamamışlardır. Barış Anneleri'nin birçok kez taciz ve şiddete uğraması bu imtiyazlı alandan faydalanamadıklarının göstergesidir. Barış Anneleri 10 Mayıs 2007 tarihinde basın toplantısı gerçekleştirmiştir. "*Annelere en güzel hediye barıştır*" sözleriyle eylemlerin kapanışını yapmış, 10 haftalık eylem sürecini sona erdirmişlerdir. Eylemin son gününün Anneler Günü'ne denk gelmesi ise manidardır (Orhan, 2012: 129).

Barış Anneleri'nin bir araya gelmesindeki temel irade acıların ortaklığına dikkat çekmektir. Asker anneleri ile aynı yerden yara aldıkları iddiasında olan anneler, onlarla diyalog köprüsü kurmayı hedeflemişlerdir. Hareket, cüzi sayıda asker annesinin teveccühü ile karşılanmıştır. Barış Anneleri eylemleri süresince evlatlarının "*ölü ele geçirilen teröristler*" olarak anılmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir (Orhan, 2009: 100). Anneleri barışın tesisinde aktör olarak görenlerin yanı sıra; örgütün piyonu, stratejik planın ortağı olarak görenler de mevcuttur. Barış Anneleri Cumartesi Anneleri gibi bütünleyici olamamış, toplumsal meşruluğu tartışılmıştır. Bunun nedeni milli meselelerin kadınlık ve annelik kimliğinin üstüne çıkmasıdır. Kürt annelerinin barışa daveti bir temenni düzeyinde kalmıştır (Can, 2014: 37-38).

Barış anneleri "*Hiçbir ana ağlamasın*" "*İki halk*" gibi söylemlerle Türk annelerine acılarda ortaklaşabilecekleri çağrısında bulunarak; bu ortaklığın annelerin birbirlerini anlamasında fayda sağlayacağı kanaatini taşımaktadırlar. Barış Anneleri, "*Biz Anayız Barıştan Yanayız*", "*Gözyaşının rengi olmaz*", "*Geride Kalanlar Aşkına*" sloganlarını kullanarak Türk annelere çağrıda bulunmuşlardır (Kazak, 2009: 65). Şiddet dilini dışlaması, eylemlerin kamuya açık gerçekleştirilmesi, resmi makamlardan izin almayışı ile kanuna aykırılık teşkil etmesi açısından Barış Anneleri'nin eylemleri sivil

itaatsizlik olarak kabul edilmektedir. 1999 senesinde başlayan ve 2000'lerin başlarında etkin olan bu hareket 2010'lı yıllar ve sonrasındaki konjonktürde giderek etkisini yitirmiştir.

3.3. Diyarbakır Anneleri

Diyarbakır Anneleri, çocukları terör örgütü PKK tarafından kaçırılan annelerin onlara kavuşma umudunu elden bırakmadan örgüte ve onun siyasi temsilcisi olarak gördükleri Halkların Demokrasi Partisi'ne (HDP) karşı başlattığı oturma eylemi hareketidir. Eylem HDP'nin Diyarbakır İl Başkanlığı binasının önünde yapılmaktadır. 3 Eylül 2019 tarihinde başlayan eylemlerin zemini 22 Ağustos 2019 günü oluşturulmuştur. Hacire Akar'ın 22 Ağustos 2019 tarihinde o bölgede gerçekleştirdiği protesto eylemi, eylemler halkasının ilk zincirini oluşturmaktadır. Akar'ın oluşturduğu zemin toplumsal bir oturma eylemine evrilmiştir. Münferit bir başkaldırının, toplumsal bir protestoya dönüşmesi, hak arama özgürlüğünün insanları konsolide edebildiğini gösterir (Altun, 2022: 9-10). Eyleme katılan annelerden Saliha Edizer oğlu Yakup'u bekleyişini sürdürürken eyleme olan inancına ilişkin olarak şunları ifade etmektedir: *"Eylem bizim için bir umut. Allah razı olsun Hacire Anne'den. Hacire Anne buraya geldi, herkes ondan destek aldı"* (Kutlu, 2022: 103).

Protesto 3 Eylül günü Hacire Akar, Remziye Akkoyun, Fevziye Çetinkaya, Ayşegül Biçer'in HDP Diyarbakır İl Başkanlığı ofisinin önünde çocuklarının terör örgütü PKK tarafından zorla alıkonulduğunu ifade etmesiyle doğmuştur. Diyarbakır Anneleri sadece Kürt annelerin nöbet tuttuğu bir oluşum değildir. Eylemlerde Türk anneler de yer almaktadır. Eyleme yöre illerden de katılım sağlanmış, eylemin halkası genişlemiştir. Bu iller, Mersin, Muş, Gaziantep, Mardin, Malatya, İzmit olarak sıralanabilir. Eyleme Diyarbakır dışından iştirak eden anneler bulunduğu gibi, annelerin haricinde babalar ve kardeşler de bulunmaktadır. Eylem hatırı sayılır bir destek görmüş ve evlat nöbeti tutan yurttaş sayısında günden güne artış yaşanmıştır. Hareketin dikkat çekici yanı eylemcilerin PKK'nın siyasi temsilcisi olarak gördükleri HDP'den evlatlarını talep etmeleridir. Evlatlarının kandırılması veya kaçırılması sonrası HDP'yi hak müdafisi olarak görmeyi bırakıp, terör örgütünün uzantısı olarak görmeye başlamışlardır. Bununla ilgili olarak anne Ayşegül Biçer şu sözleri sarf etmektedir: *"Ruhumda sürekli yanan bir ateş var. Hayatımı feda etmeye hazırım. Her gün ölüyorum. Yüreğimizi oymak için parti kurdular"* (Kutlu, 2022:101-102).

Çocukların dağa çıkarılmasında tercih edilen yöntemler, sözler verilerek kandırma, bağımsızlık ve özgürlük söylemleri, zorla kaçırma şeklindedir. Çocukların örgüte dâhil olma motivasyonu ise aile baskısından sıyrılma, zorla evlendirilme, berdel ve aile içi şiddetten ileri gelmektedir. Çocuklar sevgili, arkadaş bulma, müreffeh bir yaşam hayali ile örgütsel oluşumların tesirinde kalmaktadır (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2016: 496-497). Diyarbakır Anneleri çocuklarının terör örgütüne katılma gerekçeleri hakkında arkadaş tesiri, ekonomik nedenler ve ailesel etmenleri işaret etmektedir. Anneler çocuklarının terör örgütü PKK'ya dâhil oluş sürecini izah ederken, tüm bu nedenlerin ardında en büyük tesir sahibinin HDP ve HDP türevi oluşumlar olduğu kanaatini taşıdıklarını dile getirmişlerdir (Kırmızıgül, 2021: 76.)

Eyleme iştirak eden annelerin ortak kanaati, evlatlarının HDP kanalıyla örgüte teslim edildiğidir. Anneler bu iddiasını çocuklarının en son görüldükleri yerin HDP Genel Merkezi olmasına ve çocuklarının parti başkanlıklarında sıklıkla misafir edilmesine dayandırmaktadır. Evlat nöbeti tutan anneler süreç öncesinde HDP'nin kendilerini siyasi alanda temsil ettiği kanaatindeyken, süreç sonrasında HDP'nin karşısında konumlanmışlardır. Evladını HDP'den geri isteyen babalardan Ekrem Akkuş'un bu konuya atfen değerlendirmesi şu şekildedir:

"HDP diyor ki Kürt'leri savunuyorum' ama öyle bir şey yok, Kürtleri savunmuyorlar. Bu Kürt davası değildir. Çocuklarımızı HDP'den istiyoruz. Onların gençlik kolları çocuklarımızın beynini yıkayıp kandırarak dağa götürüyorlar. Benim çocuğum 12 yaşındaydı. Oradakilerin çoğu çocuk. 12, 14, 15 yaşında. Bunlarda vicdan ve merhamet yok, acımasızlar. HDP olmazsa PKK olmaz. Oğlum neredeyse gel devletine, polisine teslim ol. Oradaki tüm çocuklara sesleniyorum, kaçın gelin devletinize teslim olun. 200 gündür bu eylem devam ediyor, 200 sene de geçse devam edecek. Bu eylemi devam ettireceğiz. Dünya duyusun herkes uyansın artık." (Kutlu, 2022:103).

Okların HDP'ye yönelmesindeki sebeplerden biri de kaybolan çocukların bilgilerinin onlarda olmasıdır. Kızı Songül için bekleyişini sürdüren anne Fatma Akkuş, kızının bilgilerinin HDP'de olmasını şu sözleri ile sorgulamaktadır: *"Tamam gözümüzle görmedik diye kabul etmiyorlar ama o battaniyeler neydi? O ranzalar ne diye içeride? Bu çocukların isimleri niye çıktı oradan? Eğer HDP'den götürmemişlerse"*

kızımın bilgilerinin onlarda işi ne?” (Demir Oktay, 2022: 157). Yapılan görüşmelerde en çok sorgulanan nokta HDP yetkililerinin kendi çocuklarının PKK’ya neden verilmediğidir. HDP’nin bu süreçteki misyonu aileler tarafından mahkemeye taşınmıştır. Bu noktada bekleyişini sürdüren Musa Abalı’nın şu sözleri dikkat çekicidir:

“Sorumlusu HDP’dir. Çocuğumuzu nasıl kaçırmışlarsa öyle de getirsinler çocuğumuzu. Niye onların çocukları gitmiyor? Niye Selahattin Demirtaş’ın çocuğu gitmiyor? Niye Altan Tan’ın çocukları gitmiyor? Niye Ahmet Türk’ün çocukları gitmiyor? Onlar gitsinler. Niye bizim çocuklar gitsinler? Biz evladımızı onlar için mi büyüttük?” (Alptekin vd., 2022: 67-68).

Evlat nöbeti tutan ebeveynler, HDP’den bu konuya bir açıklık getirmesini beklemektedir. Yine oturma eylemlerinde ebeveynlerin müşterek ifadesi “Devlet bizim sahibimizdir” olmuştur. Annelerden Necibe Çiftçi ve Yıldız Ballı’nın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a ilişkin şu sözlerine bekleyişini sürdüren tüm ebeveynler destek vermiştir: “Lütfen, Sayın Cumhurbaşkanımıza çok güveniyoruz, ondan başka kimse bize yardımcı olamaz. Lütfen çocuklarımızı geri getirsin. Devletimizin lideridir ve güçlüdür. Allah onun yardımcısı olsun, ona çok güveniyoruz. El atsın yavrularımızı kurtarsın. Evlatlarımızın ölüsünü veya dirisini istiyoruz” (Palabıyık, 2020: 278-279).

Bekleyişi sürdüren babalardan Şevket Bingöl, HDP’nin tertip ettiği kongreye katılarak Selahattin Demirtaş’tan evladının bırakılmasını talep etmiştir. Ailelerin, HDP’nin PKK ile iş tuttuğu kanaatine varmalarındaki temel nedenlerden biri de HDP’nin annelerin bekleyişine ortak olmayışı, destek vermeyişidir. Anneler evlat bekleyişlerini onları kaybettikleri yerde sürdürmektedir. Anne Ayşegül Biçer, oğlu Mustafa’yı aldığı tehditlere rağmen bekleyişini sürdürmekten vazgeçmeyişi şu şekilde dile getirmektedir:

“Onların kapısında oturuyorum. Çünkü kaybettiğim yerde arıyorum evladımı. Biz HDP’ye diyoruz ki madem siyasi partisin, 13-14 yaşındaki çocuklar senin binana niye girip çıkıyor? Bunun cevabını istiyoruz sadece. Ama cevap yok. Çocuğum nerede sorusuna da cevap yok. Yaptıkları tek şey, tehdit edip ev kundaklamak” (Demir Oktay, 2022: 72).

Hayatlarını askıya alarak çocuklarının izini mücadele ve kararlılıkla süren aileler HDP’nin bu süreçte oturma eylemine destek vermediği gibi, sonlandırılması hususunda tekliflerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu noktada, bekleyişini sürdüren baba Süleyman Aydın’ın HDP’ye yönelik şu sözleri dikkat çekicidir: “Burası Kandil’in şubesi. (...) HDP, çocukları dağa götürmese niye diyor gel uzlaşalım? Niye bize para teklifinde bulunuyorlar? Niye bize diyorlar size iş verelim, size yardım edelim?” (Alptekin, vd., 2022: 61).

Diyarbakır Anneleri hareketi Kürt milliyetçiliğine karşı da bir tavır ortaya koymaktadır. Kürt milliyetçiliğinin temel dinamiği eril tahakküm üstüne kuruludur. Kadınların başlattığı bu hareket, bu anlayışla ters düşmektedir. Kürt kültüründe anne figürü önemli bir yerde durmaktadır. Kürt anneler travmatik olaylarla mücadele etme yolu olarak politikleşmeyi seçmektedir (Kutlu, 2022: 105). Annelik kadınların özel alandan kamusal alana taşma sürecinde geçit fonksiyonu üstlenmektedir. Semiray Yücebaş anneliği şu şekilde tanımlamaktadır: “O, milli değer ve kimlikleri aktaran, bireysel başarıların ve yeterliklerin inşa edilmesine ön ayak olan, evin merkezinde yer alan, geleneği sürdüren, modern yaşama uyum gösteren, duyguların taşıyıcısı olmakla kadına yönelik eksikliklerin giderildiği bir mecrabedendir” (Akt. Palabıyık, 2020: 274).

Diyarbakır Anneleri ekseriyetle Kürt kadınlardan oluşmaktadır. Eyleme iştirak eden Kürt kimliğine sahip olmayan kadınlar da mevcuttur. Bu annelerin bir kısmı destek vermek, acıyı paylaşmak için harekete dâhil olmuş, diğer kısmı ise evlatlarını örgütün elinden kurtarmak için katılmıştır. Kürt kimliğe sahip çocuklar ulvi bir dava uğruna örgüte mensup olduklarını ifade etse de o topraklarda doğmamış, örgüt sempatisiz olmayan, örgüte katılan gençler de mevcuttur. Annelerden Hatice Levent Kütahyalı’dır. Kızı üniversite eğitimi için gittiği Bitlis’te örgüte üye olmuş, bir daha evine dönmemiştir. Annesi kızının bir dava uğruna örgüte katılmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Dava değil. Onu ‘anneni öldürürüz, sevdiklerini öldürürüz!’ diye korkutuyorlarmış. Arkadaşları hep böyle telefon etti bana. Yavrumu zorla götürdüler” (Demir Oktay, 2022: 86).

HDP’den evlatlarını geri isteyen aileler zaman zaman fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Örgüt tarafından kaçırılan Nurullah Salim’in abisi kardeşinin akıbeti hakkında bilgi alabilmek için eski bir HDP’li milletvekili ile irtibat kurarak, kardeşinin peşine düşmüştür. Milletvekilinden “Çocuğunuz doğru yolu

buldu” yanıtı alan Salim, bu uğurda Irak’taki PKK kamplarına gitmekten imtina etmemiş ve 1 hafta süresince türlü işkencelere maruz kalarak rehin tutulmuştur (Alptekin, vd., 2022: 67).

Anneleri korkutan en önemli hususlardan biri, terör örgütünün elinde olan çocuklarının vatani görevini yerine getirmeye giden diğer çocukları ile karşılaşmasıdır. Kardeşin kardeşe silah doğrultma ihtimali anneleri psikolojik açıdan oldukça zorlamaktadır. Bir oğlu askerde diğer oğlu örgütün elinde olan anne Sevdet Demir, hislerini şu sözlerle ifade etmektedir “*O askere gitti. En zoru bu şimdi...*” (Demir Oktay, 2022:143).

Diyarbakır Anneleri birleştirici yönü ile topluma umut tohumları ekmektedir. Yıllardır süren terör sorunundan yılarak tüm korkularından sıyrılan anneler şiddet sarmalının halkası olmayı reddetmiş, tüm kararlılıklarıyla evlat bekleyişlerini sürdürmektedir (Altıntaş, 2021: 173). Evlatları dağa çıkarılan annelerle şehit annelerinin birbirini telkin ettiği, gözyaşı ve acıda ortaklaşabilen insanların varlığını göstermesi bakımından kıymete mütedirdir. Buna ek olarak, Barış Anneleri’nden oluşan bir grup da Diyarbakır’daki oturma eylemlerinden birinde Diyarbakır Anneleri’ni ziyaret etmiş; Ankara’ya giderek hep birlikte bir oturma eylemi yapmayı teklif etmişlerdir (Bianet, 04.06.2014).

Diyarbakır Anneleri hareketi bir ebeveynin tüm kaygılarından arınarak cesaret gösterdiği bir edimdir. Türkiye toplumsal hayatına uzun yıllar sirayet etmiş bir problemi duyurmak anlamında değerlidir. Diyarbakır HDP İl binasının önünde evlat bekleyişini sürdüren anneler kamuoyunun gündemine girebilmeyi başarmıştır. Anneler HDP’nin siyasal ve toplumsal alanda etkisinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Evlatlarını bulabilme umudunun bir araya getirdiği kadınlar, eylemleri sayesinde çocuklar üstünden sürdürülen siyaseti doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir.

Diyarbakır Anneleri, hükümet ve birçok siyasal partiden açık destek görmektedir. HDP ve yetkililerine soruşturma açılmasının en önemli nedenlerinden biri de Diyarbakır Anneleri’nin etkin eylemleridir. Diyarbakır Anneleri, HDP hakkındaki kanaatleri değiştirmesi açısından önem arz etmektedir. Diyarbakır Anneleri, HDP ve terör örgütü PKK hususunda hükümetin uyguladığı müeyyidelere destek vermektedir. Bu durum HDP’nin meclis içindeki pozisyonunu riske atmıştır. Diyarbakır Anneleri hareketinin HDP’nin PKK ile organik bağı bulunduğu iddiasını kamuoyunda sıklıkla dile getirmesi, HDP’nin bir siyasal parti olarak konumunun tartışılmasına neden olmaktadır. Diyarbakır Anneleri, işlenen diğer eylemlerde olduğu gibi şiddetsiz bir protesto örgütleyerek sivil itaatsizlik kapsamında değerlendirilebilecek bir eylem süreci geliştirmiştir. Eylem biçimi olarak oturma eyleminin tercih edilmesi, kamuya açık aleni bir alanda sergilenmesi ve eylemcilerin eylemin sorumluluğunu üstlenmesi bu eylemi sivil itaatsiz bir eylem olarak karakterize etmektedir.

4. SONUÇ

İnsan hakları mücadeleleri, bireyselleşmenin tahribatına karşı kolektif bir özneyi ve kitlesel bir gelecek arzusunu tesis etmeye çalışmaktadır. Bu mücadeleler, kemikleşmiş yapının dışlayıcı fitratına karşı çıkan mücadeleler olarak okunabilmektedir (Ecevitoglu, 2015: 222). 1990 yılı ve sonraki süreçte özellikle Güneydoğu illerinde yaşanan hak ihlalleri en fazla kadınları etkilemiştir. Bu olayların kadınların siyasallaşma sürecini tetiklediği görülmektedir. Bu siyasallaşma hareketleri Cumartesi Anneleri, Barış Anneleri, Diyarbakır Anneleri örneklerinde annelik aktivizmleri şeklinde kendini göstermektedir.

Çalışmada, Diyarbakır anneleri örneğinden yola çıkılmakta; bu örneğin temel aktörü olan annelerin sivil itaatsizlik eylemleri konu edilmektedir. Bu örnekle ilişkisi bağlamında, Cumartesi Anneleri ve Barış Anneleri örnekleri de değerlendirilmiştir. Diyarbakır Anneleri, diğer iki örnek muhalif hareketler olmasına rağmen iktidar tarafından destekle karşılanan bir hareket olmakta, bu bakımdan farklı bir meşrulaştırma zemini üzerinde sürdürülmektedir. Bu bakımdan diğer örneklerden ayrılmaktadır. Diyarbakır Anneleri hareketi, kadınların özel alandaki pozisyonlarını kamusal alana taşımaları ve politize oluş süreçlerini net bir biçimde göstermektedir. Bu örnekte, annelerin başta olmak üzere ailelerin bireysel çaresizliğini hak arama özgürlüğü etrafında toplumsal bir eyleme dönüştürdüğü görülmektedir. Anneler şiddet sarmalının halkası olmayı reddederek, anneliğin verdiği sorumluluk hissiyle “evlat nöbeti” adını verdikleri oturma eylemlerine başlamışlardır. Acılarda ortaklaşabilen insanlar, toplumsal dokuyu etkilemişlerdir. Müşterek bir sorun etrafında örgütlenen anneler kamuoyunun ilgisine mazhar olmuşlardır. Gündemin çabuk tüketildiği bir toplumda, görünür ve kalıcı

olabilmeyi başarmışlardır. Annelerin sessiz ama vakur bekleyişi, dağdaki çocuklarına kavuşmayı arzulayan birçok annenin umutlarını yeşertmektedir.

Eylemlere ekseriyetle Kürt kadınlar iştirak etmektedir. Eyleme katılan Kürt kimliğine sahip olmayan kadınlar da bulunmaktadır. Eyleme erkeklerin de katılım sağladığı görülmüştür. Çocuklarının örgüt tarafından kaçırılmasında bir aracı olarak gördükleri HDP binalarının kapısını aşındırması, üst düzey yetkililerle bir araya gelebilmek için tüm ihtimalleri zorlamışlardır. Hak arama özgürlüklerini barışçıl pratiklerle kullanmışlardır. Annelerin en temel amacı evlatlarına kavuşabilmek, akıbetleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Çocuklarına kavuşan annelerin eylem mekânına gelmeye devam etmesi, bu tip olayların son bulmasını arzulamalarından kaynaklanmaktadır. Eylem mekânı annelere özgürleşme alanı açmaktadır. Örgütün menfi yaklaşımları ve yıllardır süregelen korku siyasetine bir karşı duruş olarak okunabilmektedir. Evlatlarını örgütün elinden kurtarmak için çıktıkları hak arama yolculuğunda devlet desteği görmeleri onlara önemli bir konfor ve meşruluk alanı sağlamaktadır. Barışçıl nitelikli pratikler tercih edilmesi hareketin kamuoyunda olumlu karşılanmasına neden olmaktadır. Sivil itaatsizliğin temel kriterlerinden şiddetsizliğin mevcut olması seslerini duyurabilmelerinde etkili olmuştur. Kadınların eylemlerini gerçekleştirirken meşru kanallar kullanması, hareketlerini annelik gibi kutsal bir merteye üzerinden kuruyor olmaları eyleme geçerlilik ve etkinlik kazandırmaktadır. Kullanılan yöntem, üslupta gösterilen özen ve hassasiyet harekete sempatiyi arttırmaktadır. Eyleme iştirak edebilmek için kendi hayatları ve bakmaları gereken diğer çocuklarının affını isteyerek bu mücadeleyi sırtlayan anneler, Türkiye'nin yarınları, geleceği ve umutları açısından kıymetli bir çalışma için mesai yapmaktadırlar. Bu bakımdan, Türkiye'nin sivil itaatsizlik eylemleri içerisinde makbul bir annelik inşası üzerinde konumlandıklarından özgün bir yerde durmaktadırlar.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AKASLAN, P. (2006). Etkinliğini Yitirmiş Kentsel Mekânların Kent Yaşamına Katılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ALPKAYA, G. (1995). “Kayıp’lar Sorunu ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50(3): 31-63.
- ALPTEKİN, H., ERBOĞA, A., KÖSE, T ve KURT, V. (2022). Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri, Seta Kitapları, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Ş. (2020). Diyarbakır Anneleri’nden Dünyaya, Milay Yayınları, İstanbul.
- ALTUN, F. (2022). “Takdim”, (Ed.) ALPTEKİN, H., ERBOĞA, A., KÖSE, T ve KURT, V., Teröre Karşı Toplumsal Hareket Diyarbakır Anneleri, Seta Kitap, İstanbul.
- ANBARLI, Ş. (2006). Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ARENDE, H. (2021). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ASPAR, M. (2021). Aktif Yurttaşlık Örneği Olarak Cumartesi Anneleri, Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- BİANET HABER AJANSI (2014). “Barış Anneleri Diyarbakır’daki Aileleri Ziyaret Etti”, <https://m.bianet.org/kurdi/insan-haklari/156164-baris-anneleri-diyarbakir-daki-aileleri-ziyaret-etti>, (04.06.2014).
- CAN, B. (2014). “Barış Anneleri”, Toplum ve Kuram Dergisi, 9: 35-43.
- CANDAN K. ve BİLGİN M. (2011). “Sivil İtaatsizlik”, Yasama Dergisi, 19: 57-94.
- COŞAR, Y. (2021), Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- CUMHURİYET. “Cumartesi Annelerinin 700. Hafta Eylemi Yasaklandı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cumartesi-annelerinin-700-hafta-eylemi-yasaklandi-1063995>, (25.08.2018).
- ÇAĞLAYAN, H. (2007). Analar, Yoldaşlar ve Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DAĞTAŞ, B. ve DAĞTAŞ, E. (2007). “Sivil İtaatsizlik Örneği Olarak Cumartesi Anneleri Eylemlerinin Türkiye Basınındaki Sunumu”, Kültür ve İletişim Dergisi, 10(1): 71-104.
- DEMİR OKTAY, T. (2022). Annemin Sesi Diyarbakır Anneleri Anlatıyor, Turkuaz Kitap, İstanbul.
- DEMİR, R (2020), Belirsiz Kaybın Kuşaklararası Aktarımı: Cumartesi Anneleri, Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİREL S ve ERDOĞDU T. (2017). “Sivil İtaatsizlik Eylemleri Nereye Evriliyor: Hologram Eylemi”, Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2):141-149.
- ECEVİTOĞLU, P. (2015). “İnsan Hakları Siyasetini Yeniden Düşünmek”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 13(50): 203-226.
- ESTES C. (2021). Kurtlarla Koşan Kadınlar, (Çev.) ATALAY, H., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GENÇ YILMAZ, A. (2014). “Toplumsal Hareketin Kalbinde Yeni Bir Özne Anneler: Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Siyasal Bilimler Dergisi, 2(1): 51-74.
- GÖNEN, Y. (2011). “İnsan Haklarının Korunma Yöntemi Olarak Sivil İtaatsizlik”, Hukuk Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi, 116: 1-26.
- HABERMAS, J. (2021). “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devleti’nin Denektaş. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- KALAFAT, Y. (2021). “Bu Günah Kimin Boynuna? Diyarbakır Anneleri”, Erciyes Akademi Dergisi, 35/Özel Sayı: 894-901.
- KARATAŞ, A. (2020). Uyuyan Güzel Uyandı, Nemesis Kitap, İstanbul.
- KAZAK, S. (2009). “Anneliğin Siyasal Alandaki İnşası, Türkiye’de Annelik ve Siyaset: ‘Makbul’ Anneler ve ‘Sözde’ Anneler”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KEKEVİ, S. ve KILIÇOĞLU, G. (2016). “Uluslararası Hukuk Açısından Çocuk Askerler ve PKK’nın Çocuk Askerleri/Militanları”, Ankara Barosu Dergisi, 3: 483-510.
- KING, M. L. (2021). “Birmingham Cezaevinden Mektup”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- KIRMIZIGÜL, B. P. (2021). “PKK Terör Örgütünün Çocuk Militanlarına Yönelik Bir Analiz”, Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi, 1(1): 64-82.
- KUTLU, B. (2022). “Türk Siyasetinde Kadınların Özneleşmesi Hali: Diyarbakır Anneleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Göç Enstitüsü, Gaziantep.
- MEÇİN, M. (2022). “Demokratik Bir Direniş Türü Olarak Sivil İtaatsizlik ve Meşruluk Problemi”, Sosyal Bilimler Dergisi, 21: 1270-1282.
- MİLL, J. S. (2016). Kadınların Özgürleşmesi, (Çev.) AKSEL, D., Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- ORHAN, G. (2009). “Annelik ve Politika: Barış Anneleri’nin Öğrettikleri”, Toplum ve Kuram Dergisi, 1: 97-102.
- ORHAN, G. (2012). “Türkiye’nin Yakın Tarihine Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik”, Praksis Dergisi, 29:107-134.
- ÖKÇESİZ, H. (2011). Sivil İtaatsizlik, Legal Kitabevi, İstanbul.
- PALABIYIK, A. (2020). “Ebeveynlik Nöbetinden Evlat Nöbetine: Diyarbakır Anneleri Üzerine Sosyolojik Gözlemler”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2): 272-286.
- RAWLS, J. (2021). “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SANER, H. (2021). “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, (Ed.) COŞAR, Y., Kamu Vicdanına Çağrı ve Sivil İtaatsizlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SEZER ŞANLI, A. (2018). “Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SEZER ŞANLI, A. (2020). “Gündelik Hayatı Dönüştüren Eylem Olarak Protesto Aktörü Olarak Kadınlar: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Fe Dergi, 12(1): 44-58.
- SEZER ŞANLI, A. (2022). “Türk Siyasal Hayatına 1990’ların Sivil İtaatsizlik Eylemleri Üzerinden Bakmak”, (Ed.) ÖZTAY, O. ve SARIBAŞ, S., Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler I, Duvar Yayınları, İzmir.
- SUMBAS, A. (2015). “Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53:103-121.
- THOREAU, H. D. (2013). Sivil İtaatsizlik, (Çev.) OLÇUM, M., Kafe Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- TOKDOĞAN, N. (2013). “Kürt Kadınların Sesi: Bir Karşıt Kamusal Pratiği Olarak Hêviya Jinê Dergisi”, Fe Dergi, 5(2): 38-52.
- TOKGÖZ, V. (2019). “Sivil İtaatsizlik”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URAN, P. (2003). “1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED SUMMARY

The study deals with the actions of Diyarbakir Mothers, based on the concept of civil disobedience and the related theoretical framework. The protest actions of the Mothers of Diyarbakir are not a subject that has been studied very much, as it is a fairly new subject in the literature. Few academic studies have been conducted on the ongoing actions since 2019. In this respect, the study claims to fill a gap in the literature and is at an interesting point due to the currentity of the issue.

The study is structured in two main parts in accordance with its purpose. In the study, a theoretical framework is drawn and the case study is interpreted based on this framework. In this respect, the definitions and approaches put forward by theorists on civil disobedience are discussed in the first chapter. In addition, the elements of civil disobedience acts that will allow to interpret the Diyarbakir Mothers discussed in the study are explained in detail. Civil disobedience acts are known in the West as anti-violent acts that have been reinterpreted in the new social movements paradigm after the 1970s. This transformation within the social movements paradigm has had an impact on Turkey's political life since the 1990s. In the 1990s, many actions that can be considered within the scope of civil disobedience were organized in Turkey, and the groups that were not considered as political subjects in these actions entered the process of politicization. One of the most notable of these subjects stands out as mothers.

The second part of the study is structured under three main headings, and the examples of Saturday Mothers and Peace Mothers are evaluated in relation to Diyarbakir Mothers. Anti-violent actions involving mothers came to the fore, especially in the context of rights violations in the Southeastern provinces of Turkey in the 1990s. Cases of disappearances, which came to the public's agenda with the September 12 Coup, gained momentum in the 1990s. In this respect, Saturday Mothers, who aim to learn the fate of their losses, are in a pioneering position in terms of civil disobedience mother activism. This protest, which was the first in issues such as bringing nonviolent forms of action to the public agenda, and making sit-ins accepted as a form of action, a method that has never been used in political actions in Turkey, has also entered the literature as the longest-lasting civil disobedience action in the country. In this respect, the Saturday Mothers actions and the subsequent Peace Mothers experience are related to the Diyarbakir Mothers action at the point of being common in a protest method. In these three motherhood activisms, the use of sit-ins and the preference of non-violent silent forms of action are prominent. Another important factor is the identification of the actions with mothers, despite the presence of different groups in all three actions. In this respect, the philosophy of civil disobedience intersects with motherhood, and it becomes essential to evaluate three examples together. In addition, it is important that the mothers who stand out in all three examples are Kurdish mothers and that the unrest in the region is brought to the fore in the protests.

Despite all their common features, the example of Diyarbakir Mothers has unique points. The other two mother activisms have anti-government features. For example, Saturday Mothers criticize the governments responsible for the disappearance period. Peace Mothers, on the other hand, consider both sides responsible in case of conflict between the PKK terrorist organization and the army, and sometimes direct their criticism to the state. Since the oppositional character of these two movements predominates, the activists are often declared as so-called mothers, and they are the target of a distinction over acceptable and so-called motherhood. Diyarbakir Mothers, on the other hand, see HDP as responsible for their children's participation in the PKK terrorist organization, and in this respect, the movement derives its power from the state. Diyarbakir Mothers, who made their voices heard more strongly in public with the intense support of the government, can be described as the only action supported by the state among Turkey's civil disobedience actions. In this respect, it takes a very unique position among disobedient acts. These actions, which contain the basic elements of civil disobedience due to reasons such as being non-violent, being organized in the form of a sit-in, taking place in public, and the activists taking full responsibility for the actions, are expected to occupy the public agenda for a long time as they continue.